

A MAGYAR NYELV ALAP- SZÓKINCSE (II/11/d.)

Nógrády Mihály (Ottawa):

Az -a képző szerepe az ősmagyar és a sumér nyelvben

Az egyelemű -a képzőt nyelvünk legősibb rétegébe tartozónak lehet nyilvánítani, mert hosszú ideig megőrizte eredeti hangértékét. Azonban nyelvtani feladatának meghatározása eltér az írott nyelvemlékekben jelenlevő szótővégi alakok feltételezett jelentésétől.

Szegfű Mária szerint az -a kicsinyítő képző – tizenkét társával együtt. Viszont nagyítóképzőnk csak egy van (-s) [Szegfű 1991:256]. Míg Szegfű több meghatározásával egyetértünk, az -a képzővel kapcsolatos megfigyelését sajnos kétségbe kell vonnunk.

Tudjuk, hogy ez a képző ma már tudatosan nem használatos a beszélt nyelvben, de régen fontos szerepe lehetett szavak képzésében, amint ez nyilvánvaló úgy régi szavainkban, mint mai neveinkben. Mivel az ősmagyar nyelvben nem volt különbség a főnév és ige között [Hajdú 1975:90], az -a képző alakított főszavakból mellék- vagy főneveket, melyek még ma is szerves részei nyelvünknek. Ilyen melléknév például a *balga*, *nyurga*, *csonka*, *kuka*. A *baka*, *bucka*, *csiga*, *káka* viszont mint főnév használatos.

A nyelv fejlődésének egy későbbi időszakában ezt a régi -a képzőt kiszorította a jelenleg használatos melléknévi igenevet képző -ó és a melléknévképző -s.

E képző félreismert rendeltetése káros hatással van a névkutatók munkájára. Például a köztudatban elterjedt, hogy a Mikula vezetéknév a szláv nyelvekből ered, holott a görög víκος [nikosz] ‘győzelem’, víκο [niko] ‘győztes’ és λαός [laosz] ‘nép’ összetétele. Jelentése ‘győztes nép’. Ebből fejlődött ki először a *Mikula* név, amikor az -a rag még aktív része volt a magyar képzőrendszernek. Ezt váltotta fel később az -ás rag, ami *Mikulást* eredményezett. Tehát a *Mikulás* Szlovák eredete, amint a Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára közli, téves és eredetének visszavezetése hiányos. Ne felejtsük el, hogy a mai Szlovákia magyar terület volt 1920-ig, nagyszámú magyar lakossággal.

A régi *-a* és a jelenlegi *-s* egykori párhuzamos használatára utal két szó, melyek köznévvé alakultak: *gulya* és *ménés*. Ebben az esetben mindkét képző alkalmazást nyert főnévi rokonfogalmak jelölésére. A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára szerint a *gulya* bizonytalan eredetű, talán kaukázusi jövevényszó. Azonban a tőszó GU₄ létezett a sumér nyelvben ‘gulya’ jelentéssel [Labat 1948: ékjelszám 297]. Ehhez a tőhöz csatlakozott a régi magyar *-a* képző az *-ly-* kötőhang segítségével. A ménés viszont ismeretlen eredetűnek van nyílvánítva annak ellenére, hogy csak a magyar nyelvben létezik.

De több példát is lehet meríteni vezetéknéveinkből, úgymint *Gonda – Gondos*. A melléknévképző *-a* és *-s* a *gond* (figyelem, odaadás) szótőhöz csatlakozik és egy figyelmes, munkájában körültekintő egyént jelöl. Ilyenek még a *Doba – Dobos*, *Bota – Botos*, *Dala – Dalos*.

Tehát írott, élő bizonyíték igazolja, hogy az *-a* képző hatékony része volt a régi magyar nyelvnek. Azonban nem mellőzhetjük jelenlétét más nyelvben sem, ugyanilyen rendeltetéssel. A képző használatát követve szükségszerűen eljutunk a rokon sumér nyelvhez, ahol ékírásos szövegekben ez a képző a magyarral azonos rendeltetéssel megtalálható. E megállapítás részben Marie-Louise Thomsen leírásán alapszik, aki a magyarral nem hasonlít össze, de semi kétséget nem hagy a képző sumér és magyar azonosságát illetően.

Thomsen nem ismerheti a magyar nyelvtant, amikor elmagyarázza, hogy a sumér nyelvben az *a* hang melléknévet képzett, de nem minden esetben. „*Some adjectives occure always, others occasionally with the suffix /-a/*” [magyarul: Vannak melléknévek melyekben mindig előfordul az */-a/* képző, másokban csak ritkán]. Továbbá „*Adjectives do not differ morphologically from nominal or verbal stems*” [Thomsen 1984:64]. [Magyarul: (a sumér) melléknévek alaktaniilag nem különböznek a névszói vagy igetövektől]. Egyik példája a MUNUS ŠAG₅-GA ‘jó asszony’ melynek ŠAG₅-GA része benne van a magyar *nagysága* megtisztelő címben, értelemszerűen megegyezik a *nagyságos* változattal. Tehát az *-a* zárhang a szó végén kétségtelenül melléknévképző.

Az *-a* régen jelen volt úgy a sumér, mint a magyar nyelvben és mindkét nyelv e képző segítségével jelölte a foglalkozásokat is, melyek mint főnevek vannak nyilvántartva. Például *varga* a *varr* tőszóból (ma ige) és az *-a* melléknévképzőből áll, amit a *-g-* kötőhang előz meg.

Az igékkel kapcsolatban ezt mondja: „*The suffix /-a/ can occure with a finite verb. Its rank is at the end of the verbal form after the pronominal suffixes. The finite verb with /-a/ can be followed by postpositions or possessive suffixes and the verb is in this case treated like a noun. Therefore, /-a/ has usually been called ‘nominalization suffix’ (for instance A. Falkenstein, 1959a p. 35)*” [Thomsen 1984:241]. [Magyarul: Az */-a/* képző előfordulhat mint a ragozott igealak tagja. Sorrendben a ragozott ige végén helyezkedik el a névmásragok után. Az igealak */-a/* képzőjét névutók vagy birtokragok követhetik és az ige eb-

ben az esetben főnévnek tekinthető. Következésképpen az /-a/ képzőt rendszerint névszóképzőnek hívják (például A. Falkenstein 1959a 35. old.).]

Sajnos Thomsen nem ad példát a ragozott igeire, de a magyarban régen az *-a* és *-á* ragot, amely megváltozhat a magánhangzó illeszkedés hatására, a múltidő jelölésére használták az egyesszám harmadik személyben: *megálmodá; elvivé; elindula*.

Thomsen felismeri az *-s* képző jelenlétét is a sumér nyelvben, de nem ad megfelelő magyarázatot a használatára.

Azután: „*Adjectives are used in adverbial expressions. There are three ways of constructing ‘adverbs’: with /-eš/, with /-bi/, and with both /-bi/ and /-eš/. The semantic distinctions between the three types are not clear... For instance: da-ré-eš ‘for ever’...*” [Thomsen 1984:66]. [Magyarul: Határozó szavak kifejezésére melléknevek használatosak. Háromféleképpen lehet határozó szavakat képezni: /-eš/-sel, /-bi/-vel és mindkettővel /-bi/ és /-eš/. E három módszer között levő jelentéstani különbség nem világos... Például: da-ré-eš ‘örökké’...].

A sumér *da-ré-eš* ‘for ever’ lefordítható úgy is, mint ‘örökös’, amely értelmében ‘maradandó, állandó’. Például: örökös tagja egy egyesületnek. Az *-es* melléknévképző *-ös* alakot vett fel a magánhangzó illeszkedés hatására.

Nehéz követni Thomsen fejtegetését, mert a ragozó sumér nyelv e sajátosságát a flektáló angol nyelven magyarázza a szintén ragozó magyar nyelv ismerete nélkül. A magyar nyelv is háromféle határozószó képzést ismer, amit D. Máta Mária bőven tárgyal és így kezdi: „Az irányhármasság, mely a magyar határozórendszernek ősi sajátossága, a határozószók körében is érvényesül” [D. Máta 1991:402].

Legtöbb sumérológus, beleértve Thomsent is, elfogadja az asszirológusok által latin betűkre átírt (transzliterált) sumér ékjegyek hangértékét és jelentését. Ezeket a latin betűkkel írt kiejtések használják további értekezéseikben. Ez a módszer nem alkalmas az írott szöveg tökéletes kielemezéséhez és a nyelv valódi értelmének megállapításához. Vissza kell menni az eredeti, ékjelekkel írt sumér szövegekhez.

Deimel említi, hogy a sumér *-a* melléknévképző előtt *g-* vagy *k-* áll, mint kötőhang, de nem mindig: *-ga, -ka*. Azt is megjegyzi, hogy a sumér nyelv nem tett különbséget az ige és főnév között (amint az ősmagyar sem). „*Der form nach unterscheidet sich das Adjektiv nicht vom Substantiv- und Verbalstamm; dieselbe Wurzel kann je nach dem Zusammenhang ohne jegliche innere oder äußere Veränderung Substantiv-, Adjektiv- oder Verbalbedeutung haben. Doch gibt es manche Stämme, die gewöhnlich Adjektive sind; ...*” [Deimel, Anton P. 1934:108 old.] [Magyarul: A melléknév alakilag nem különbözik a főnévi vagy igeitől; a tartalomtól függően ugyanaz a tőszó ugyanazt jelentheti, mint főnév, melléknév, vagy ige, külső vagy belső változás nélkül. Azonban van sok tőszó, amely teljes egészében melléknév; ...]

És: „*Es braucht nicht eigens gesagt zu werden, daß Genitive und alle andern Arten von Bestimmungen, die zu einem Substantiv hinzutreten, oft passend durch Adjektive übersetzt werden können, z. B. ur-sag kalag-ga. Zu bemerken ist nur, daß dies Genitivsuffix -a sich nicht vom Genitiv trennt und auch nicht immer bei folgenden Suffixen ein g/k annimmt*” [Deimel, Anton P. 1934:108 old.]. [Magyarul: Felesleges megemlíteni, hogy úgy a birtokos eset mint minden más főnévmódosítás, sokszor mint főnév van elfogadva, pl. *ur-sag kalag-ga* ‘erős, hatalmas uralkodó’. Megjegyzendő, hogy a birtokos rag *-a* nem a birtokos esetből származik és nem minden esetben van jelen *g* vagy *k* (kötőhang) a rag előtt.]

Deimel felismerte, hogy az *-a* képző birtokos esetet is jelez és semmi köze nincs a melléknévképzéshez éppen úgy, mint a magyarban: *az ő kuttyája, kecskéje, kabátja, felesége*, stb. Vagyis a kötőhang nem csak *g/k* hanem más mássalhangzó is lehet. Deimel nem beszélt magyarul, nem tudhatta a párhuzamokat.

Ezt az elgondolást támasztja alá René Labat akkád szótára is, amely visszamegy a sumér képjegyekből kialakult ékjegyekig. A 128-as sorszám alatt találjuk a sumér AB, AB-BA szavakat, melyek jelentése ‘apa, atya, ős, agg, öreg, vén’ [Labat 1948:128 ékjel].

A sumér AB hangalak ‘apa’ jelentése elfogadható, mert a Magyar Történeti-Etimológiai Szótár szerint a magyar *apa* a kikövetkeztetett **ap* ugor alapszóból fejlődött ki [Benkő 1967:161 I. kötet]. Ez a kikövetkeztetett hangérték közel áll a sumér AB-hoz. A *b↔p* hangcsere gyakori minden nyelvben, v.ö. angol *baker*, szerb-horvát *peka*, magyar *pék*. Továbbmenve, az *apa* jelen van a magyarral megegyező jelentéssel ázsia legtöbb ragozó nyelvében, beleértve a kínait is.

Tehát a magyar **ap* és a sumér AB alapszó ‘apa’ jelentése elfogadható, de az AB-BA mint továbbképzett szó jöhet számításba ‘apácska’ jelentéssel, mivel a sumér BA, BE₄ [Malbran-Labat 1994: 5 ékjel] ‘kicsinyítő képző’ beczésnek, kedveskedésnek értelmezhető.

Mivel az *-a* szóvégek több esetben elkülöníthetők a magyar tőszavaktól és tükörszavai megtalálhatók az *-s* képzővel ellátott mellékneveinkben, korlátoztság nélkül állíthatjuk, hogy régen melléknévet is képzett. Például *húzás-vonás* helyett még ma is *huza-vona* használatos. Ez főleg vezetéknéveinkben szembetűnő, v. ö. *Vida-Vidos, Lada-Lados, Barta-Bartos*.

A Magyar Nyelv Történeti Nyelvtana is tesz megjegyzést e képzővel kapcsolatban. „Az *-a/-e* bizonyára már az ősmagyar korban is részt vett személynevek alkotásában: ekkor keletkezhetett az ősi eredetű közszavakból létrejött nevek jó része...” [Szegfű 1991:251]. Megemlít három nevet *Hozoga, Jege, Voca* (Házug, Jég, Vak), melyeket az ‘*a*’ rag melléknévvé képez. Majd a 256-257. oldalon levő táblázatban meghatározza az *-a/-e* képzők rendeltetését: kicsinyítés, hasonlóság.

A ‘hasonlóság’ beleillik a mi érvelésünkbe. hiszen a melléknevek egy része hasonlóságot tartalmaz: sárgás, busás, édes, körülményes, stb. De a ‘kicsinyítés’

meghatározást nem tudjuk elfogadni. Például *tócsa* szavunk összetevői a *tó* gyökszó, a *cs* kötőhang és a hasonlóságot jelentő *a* melléknévképző: *tó*hoz hasonló. Bár a kicsinyítéshez ragaszkodók kis tónak fordítanak, hiszen a *tócsa* tulajdonképpen parányi állóvíz. De ezt csak a *kis* melléknévvel tudjuk kifejezni.

Befejezésül még megemlítjük, hogy az *-s/-es* melléknévképző megvan a perzsa nyelvben is a magyarral azonos jelentéssel. V. ö. perzsa *âmûzes* ‘tudás’, *namayes* kiállítás [Mace 1971:197].

FORRÁSMUNKÁK

- Benkő** Loránd et al. 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó. I. kötet.
- Deimel, Anton P.** 1934. *Šumerisch-Akkadisches Glossar*. Róma: Kézirat. (Kiadva 1984-ben Anton Deimel *Sumerisch-Akkadisches Glossar. Register der deutschen Bedeutungen*. Zusammengestellt von Anita Rajkai Babo. Wiesbaden: O. Harrassowitz).
- D. Máta**i Mária. 1991. “A határozószók” in Benkő Loránd főszerk. *A Magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai kiadó, I. kötet.
- Hajdú** Péter. 1975. *Finno-Ugrian languages and peoples*. Translated and adapted by George F. Cushing. London: André Deutsch.
- Labat**, René. 1948. *Manuel d'épigraphie akkadienne*. Paris: Kézirat. (Revised and published in 1963 by Florence Malbran-Labat. Paris: Geuthner Manuels.)
- Mace**, John. 1971. *Modern Persian*. 5th ed. London: Hodder & Stoughton.
- Malbran-Labat**, Florence. 1994. *Manuel d'épigraphie akkadienne. Signes, syllabaire, idéogrammes*. Paris: Geuthner Manuels.
- Szegfű** Mária. 1991. “A névszóképzés” in Benkő Loránd főszerk. *A Magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai kiadó, I. kötet.
- Thomsen**, Marie-Louise. 1984. *The Sumerian Language. An introduction to its history and grammatical structure*. Copenhagen Studies in Assyriology Volume 10. Copenhagen: Akademisk Forlag.